

Dr. Lûtfi KIRDAR'ın 12 Yıllık Hizmet Dönemi İstanbul İçin ilk Büyük İmar Çalışmalarının Başlangıcıydı

*Süleyman Faruk GÖNCÜOĞLU**

Öz

Modern mimarlığın kurucusu kabul edilen Le Corbusier'nin, 1911-12 yılları İstanbul'u ziyareti sonrası notlarında ifade ettiği şekliyle, "Eğer New-York'u İstanbul ile kıyaslayacak olursak New York'un felaket, İstanbul'un ise bir yeryüzü cenneti olduğunu söyleyebiliriz". Sözünü unutmayacak ileri ki yıllar da buna ilaveten Le Corbusier "Bir atasözü der ki: 'Kişi bina yaptığı yere ağaç diker.' Biz ise onları söküyoruz! İstanbul bir meyve bahçesidir; bizim şehirlerimiz ise taş ocakları!" Bu İslâm Mimarisi ve İslâm Şehirciliğinin takdiri ve teslimiyetinin ifadesidir" cümlesini dile getirecektir. Üstad Le Corbusier, Şehr-i İstanbul'un hakkını verirken, her büyük mimar üstadlar gibi icraya koyduklarıyla söylediklerinin taban tabana zıt dönemleri de olacaktır.

Anaktar kelimeler: Le Corbusier, New York, İstanbul, modern mimarlık, İslâm Mimarisi, İslâm Şehirciliği

Dr. Lütifi Kırdar's 12 Years of Service Time Was the Beginning of the First Big Reconstruction Works for Istanbul

If we compare New York to Istanbul, we can say that New York is a disaster, and Istanbul is a heaven... says the founder of modern architecture Le Corbusier. Le Corbusier does not forget those words he said, and in the future, he adds: A person plants trees where there are buildings. But we kill them. İstanbul is a garden of fruits. While our cities are just a stone. This statement is the statement of admiring the islam architecture and urbanism. Of course there was a contradiction in what the Master Le Corbusier said and did sometimes.

Keywords: Le Corbusier, New York, Istanbul, Modern Architecture,

* İstanbul Şehri Kültür Tarihi Araştırmaları Merkezi, www.kulturtarihi.org, goncuoglu@istanbul.com

Fransız mimar ve şehir plancıların ağırlık oluşturduğu bir heyet tarafından 1940 senesinde İstanbul'a, tarihi mirasa sahip kent birinciliği ödülü verilirken, İstanbul'daki tarihi semtlerin yer aldığı sur içi beş kilometrekare civarındadır. Döküntü konaklar, yorgun ahşaplar, bakımsız tarihi eserler, bozuk Arnavut kaldırımli sokaklar ve tam anlamıyla bir alt yapıya sahip olmayan bir İstanbul mevcuttu. Ama hala da "Kimliği" olan bir dünya şehrin-den bahsetmekteyiz.

Modern mimarlığın kurucusu kabul edilen Le Corbusier'nin, 1911-12 yılları İstanbul'u ziyareti sonrası notlarında ifade ettiği şekliyle, "Eğer New-York'u İstanbul ile kıyaslayacak olursak New York'un felaket, İstanbul'un ise bir yeryüzü cenneti olduğunu söyleyebiliriz". Sözünu unutmayacak ileri ki yıllar da buna ilaveten Le Corbusier "Bir atasözü der ki: 'Kişi bina yaptığı yere ağaç diker.' Biz ise onları söküyoruz! İstanbul bir meyve bahçesidir; bizim şehirlerimiz ise taş ocakları!" Bu İslâm Mimarisi ve İslâm Şehirciliğinin takdiri ve teslimiyetinin ifadesidir" cümlesini dile getirecektir. Üstad Le Corbusier, Şehr-i İstanbul'un hakkını verirken, her büyük mimar üstadlar gibi icraya koyduklarıyla söylediklerinin taban tabana zıt dönemleri de olacaktır. Şunu da kabul etmek gerekiyor ki, İstanbul Şehri'nin uzun bin yılların yükü ardından savaşların ve işgallerin getirdiği fiziki ve sosyal yıkımın izleri görülmeden, Cumhuriyet dönemi imar çalışmaları hakkında bilhassa, 1938-1949 tarihleri arasındaki imar düzenlemeleri değerlendirilirken, duygusal ve yüzeysel olarak dikkate alınmamalıdır.

Cumhuriyet'in onuncu yılından sonra, özellikle Vali ve Belediye Reisi Lütfi Kırdar döneminde (1938-1949) önemli imar değişikliklerine gidilmeye başlanmıştır. Mihmandarı da, İstanbul'un nazım planını hazırlayan Henry Prost adlı bir Fransız mimardır. 1935-1951 yılları Henry Prost'un İstanbul'u yeniden düzenlemeye ve imar etme düşüncelerinin yılları olacaktır. 1937 yılında tamamladığı İstanbul'un 1/5.000 ölçekli planlarının ardından Henry Prost, 1938-1949 yılları arasında İstanbul'un hem valisi, hem de belediye başkanı olan Lütfi Kırdar'ın desteği ile ilk çalışmalarına

başlar. Geleceğin İstanbul'unu tarihi kimliği yeni Cumhuriyet'in şehri olacak geleceğe hazırlanacaktı. Daha önce de Prusyalı, Alman ve Fransız hatta İtalyan mimar kökenli plancılar da avam çalışmalar ortaya koymuştu. Fakat külliyatlı harekete geçiş Henry Prost'a nasip olacaktır.

Henry Prost'ın şehir aksları, Lastik tekerli araç trafiğinin gerektirdiği yolların açılması yolunda olacaktır. Eski şehrin çevresini kuşatan yollar ve bunların bağlandığı Haliç çevresi üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bir endüstriyel bölge olan Haliç'in işlevi artırarak büyük bir sanayi ve liman vasfını sürdürmesi gibi handikapı bugün İstanbul için büyük bedeller ödettirmiştir. Ve bu yolların açılması için de tarihi ancak bakımsız durumda olan bir takım binaların yıkılmaları kadim süliyetin dengesini bozacaktır.

Bu yeni imar yolları kapsamı içerisinde, İstanbul'un tarihi mirası ve şehir dokusunda neler yetirildiğine şöylece bakılacak olunursa uzun bir liste olacağı görülecektir. İşte bu uzun listeden bazıları şunlardır: Saraçhane Unkapanı yolu 1941-1942 yılları arasında açılır. İstanbul sanatkârlarının özellikle dericilerin yoğun olduğu Fatih devri bir çarşıdır Saraçhane. Tamamen ortadan kaldırılmıştır. Devamında Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı, Altuncuzade Tekkesi ve Süleyman Halife Sübyan Mektebi bir yana İMÇ blokları altında kalan Hoca Teberrük Mescidi bu modernleşme serüveninin ilk kurbanlarıdır. Revani Mescidi hiç gereği yokken yıktırılır. Divan Edebiyatının ünlü isimlerinden Revani Çelebi'nin mezar taşı bile kırılır. Firuzğa Mescidi Sultan II. Bayezid devri eseridir ve yola tesadüf etmez. Ama, ortadan kaldırılır. Azepler Mescidi, Hoca Sinan tarafından yaptırılan Fatih devri yapısıdır, hamamı ile birlikte yola katılır. Tüfenkhane Mescidi bir Kanuni devri eseridir arsası üç kuruşa satılır. Saraçhane Mescidi'nin üzerinde ise, şu an resmi kurumlara ait binalar bulunmaktadır.

Prost'un, Haliç çevresini boyunca otomobil yollarıyla liman alanlarına koordinasyonun sağlanması projelerindeki amaç olan ticaret şehri İstanbul'un tekrar canlandırması ve

kapasitesinin arttırılması düşünülürken, İstanbul üzerine gerçekleşecek büyük bir yıkım çağının ilk hareketini de tetiklemiş olacaktır.

1955-1958 Adnan Menderes dönemidir. Ve Henry Prost'un yoktur. Ve ihtiyaç da yoktur. Artık her şeyi bilenler dönemidir. İkinci yıkım dalgası artık yaşayan eski şehir içerisine yeni bir şehir inşa etme gayretidir. Yol kenarında kalan mescidler ayıklanır. Zeytinciler Mescidi, Mimar Ayaş (Ayaz) Mescidi (Horhor Caddesi'nin başındaydı. Yolla alakası yoktur ancak cemaat "Size daha büyük bir cami yaptıracağız" vaadi ile kandırılır. Bizlerde pek de bayılırız büyük camilere, tarihi önemi olsa da fark etmez. Büyük olsunda) Cami kaşla göz arasında yıktırılır. Voynuk Şücaeddin (Arabacılar) Camii hatta haziresi bile yıktırılır. İstanbul'un ilk Belediye Başkanı Hızır Bey'in mezarı zor kurtarılır. Mezar taşı kırdırılmıştır. Arsası tekrar camileştirilmesin diye üzerine İMÇ blokları yapılır. Aksaray Meydanı, Vatan, Millet ve Fevzi Paşa Caddeleri üzerinde yer alan 54 cami 1956-1957 yılları arasında yıkılır. Mimar Sinan eseri Topkapı'daki İlyaszade Mescidi, 1488 tarihli Fındıkzade'deki Molla Gürani Mescidi, Aksaray Oğlanlar Tekkesi ve 16. yüzyıla ait Pazar Tekke Mescidi "Keyfi" yıktırılır. Bugün yerinde benzin istasyonu vardır. Haseki Musa Camii, Simkeş Mescidi ve Yenibağçe Mescidi Vatan Caddesi'ne dâhil edilir. Ördekkasap Mescidi, Aksaray Camcular Mescidi, Kara Mehmed Paşa Camii ve Çakırağa Mescidi sebepsiz yere yıktırılan tarihi eserlerdir. Bugün yerinde İSKİ binasının karşı köşe başına denk gelen yerde bir alışveriş merkezi vardır. 1543 tarihli Sultan Camii ve 1504 tarihli Şirin Bey Mescidi ve türbesi, Çapa'daki Münadi Mescidi ile Kazasker Abdurrahman Efendi Camii, Millet Caddesi için yıktırılır. Mimar İlyas Bey eseri, Şehremini Denizabdal Camii, hiç sebep yok-

¹ Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Yitik Mirasın Peşinden*, İstanbul Şubat 2008; Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Bir Modernleşme ve Tarihi Yıkımın Hikâyesi: Üsküdar Meydanı", *Uluslararası VI. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2009, 517-540; ; Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Üçü Bir Arada Olması Gereken İlk Arşivleme Yöntemi; Fotoğraf, Efemera ve Sözlü Tarih Çalışması", **26-27 Mart 2010 Erciyes Üniversitesi Kent Hafıza Merkezleri Sempozyumu**; Süleyman Faruk Göncüoğlu, "İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: Saraçhane", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Hakemli Dergisi*, **22.**, (2009), 9-43.

ken; İstanbul Şehri'ni Osmanlı yapan tarihi ve kültürel kimliğini meydana getiren eserler, birer birer yıktırılmıştır.

Şehrin ana aksını oluşturan önemli tarihi arterleri ve eski yerleşim dokusu parçalanmış veya tamamen yok edilmiştir. Eski eser, sivil mimari örnekleri, yeni dönem yapılarda olmak üzere 7 bin 289 bina birkaç yıl içinde plansız, rastgele ve hızla yok edilmiştir². Dr. Lütfi Kırdar dönemi denildiğinden de ise, Taksim Kışlası ve çevresinin İnönü Gezisi adı altında yapılan düzenlemeler dikkate alınmaktadır. Evet, Türkiye'nin siyasal sistemine de ayna tutar niteliktedir. Dönemin İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı olan Dr. Lütfi Kırdar, İstanbul'da kendi döneminde yapılanları "Yenileşen İstanbul" başlığını taşıyan ve Belediye Matbaası tarafından 1947'de basılan kitapta eski Taksim Kışlası'nın olduğu alanla ilgili şunları ifade etmektedir: "İnönü Gezisi'ni alelade bir Belediye bahçesi sanmak hatalıdır. Burası büyük garp şehirlerindeki "pomenade" denilen gezinti bahçeleri nevidendir. Nitekim Paris'te böyle birçok gezinti bahçeleri vardır. Bunların en meşhuru Tuileries bahçesidir. Yine Paris'teki Luxembourg Bahçesi, Trocadero denilen büyük binanın bahçesi de İnönü Gezisi kabilinden gezinti bahçeleridir."

Bu amaç doğrultusunda 1939'da Vali ve Belediye Başkanı olan Lütfi Kırdar tarafından başlatılan Taksim Meydanı'nın düzenlenmesi çalışmasında bu kışla yıktırılıp yeri "İnönü Gezisi" olarak tanzim edilmiştir. Bugünkü Taksim Meydanı'ndan başlayarak keşintisiz Maçka'ya kadar uzanan büyük bir yeşil alanı kapsayacak olan İnönü Gezisi'nin ortasına denk gelecek yere de anıtsal bir İnönü (Milli Şef) heykeli dikilecekti. Bu anıt heykel gerçekleştirmediği gibi (Taksim Parkı) maalesef Taksim Kışlası gibi bir değer görülmeyle çeşitli noktaları imara açılarak anlamsız bir meydan ve park olarak bugün yerini almıştır.

Dr. Lütfi Kırdar yılları, İstanbul'un Cumhuriyet dönemi mimarisi ve anıtlarıyla karşılaştığı dönemdir. Yeni bir devlet medeni-

² Bakınız; Doğan Kuban, "Menderes ve İstanbul", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V. , (1994), 389-91.

yet algısı ilk kurma çabalarıdır. Ve bu kısa bir dönemdir. O dönemden bu güne Şehr-i İstanbul yeni bin yıl mimarisinin hayalini kuramayacak bir çıkmazlar gerilimleri içerisinde kalacaktır. Her görülenin kötü taklit ve uygulamalarının yaşatıldığı şehir *modern gecekondular* algısının kurucusu olacaktır. Bir yanında kötü çakma anıtsal Osmanlı cami mimarileriyle...

Merhum Lûtfi Kırdar dönemi, Sultan Ahmed camii'nin kışla olarak kullanıldığı tek parti döneminde olması yanında ikinci dünya savaşının bütün şiddetinin hissedildiği seneler içerisinde, İETT kuruldu, İstanbul halkı yeni toplu taşıma araçları olan otobüsler, yeni tramvay yolları, yeni asfalt yollar, bugünkü TRT İstanbul Radyo (evi) Binası, ilk spor ve sergi sarayı, Taksim Harbiye yolu ve bugünkü imarı, Baltalimanı Kemik Hastanesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi binası, İnönü Statyumu başlanması, Harbiye Açık hava Tiyatrosu, Şişli Cami, İstanye-Bebek-Maslak yolları, Levent Evleri projesi temellerinin atılması, Beşiktaş Meydanı, bugün hala İstanbul'un semtleri içerisinde kalmış parkların tamamına yakını o döneme ait olması yanında Arnavut kaldırımlı sokaklarına tekrar kavuşmaya çalışacaktır. İlk Boğaziçi sahil yolları adım adım ilerlerken, pek çok ilkokul binası, sağlık ocağı gibi acil ihtiyaç sağlayan kamu hizmetlerinin ortalamaca sağlandığı bir dönem olacaktır. Elli yıllık bir terk edilmişliğin ardından ilaç gibi gelen bu yılların sosyal ve dini zıtlıkları ise ilginçtir.

Bugüne gelindiğinde ise artık, Dr. Lutfi Kırdar ve Adnan Menderes dönemi imar çalışmalarında ortadan kaldırılan eserlerin ihyası ihyası hep dile getirilir. Ve ahlanır. Şimdiler de bir önü alınmaz bir furya ile ihyâ politikaları izlendiği görülmektedir. Bu çalışmaları nedense rantıbil değerdeki noktalarda öne çıkması biraz şark kurnazlığı politikalarının sonucudur. Bugün şehir yeni bir gelişim deryasında yerini bulmuştur. Eskilerin ihyacı çabalamaları proje ve inşa rantından öteye bir şey ifade ediyor olmaması düşüncesi ise, toplum olarak saf ve ezik yanımızın bir zaafı olsa gerek...

İyi bir örnek mi? Üsküdar'ın sahille tek bağlantılı parkı olan Paşalimanı parkının ortadan kaldırılarak yerine 100 yıl önce var olduğu bilinen yalılarla kapatılmasının kamu yararı olarak ileri sürülmesi dikkat çekmiyor mu? Halkın bu parkta para ödemediği soluklanması, çocuğunu salıncakta salmaması kamu yararı değil mi? Yanı başında İBB'ye ait Paşalimanı Sosyal Tesisleri ve bir gerisinde Feti Paşa Korusu sosyal tesisleri var iken...